

УДК 340.12"15"

Х. М. Хвойницька,

здобувач

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ТРАКТУВАННЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА У СПАДЩИНІ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО

Розглядається концепція природного права українського гуманіста Станіслава Оріховського. З цим поняттям він пов'язує мудре і справедливе правління, верховенство закону, турботу правителя держави про дотримання справедливості щодо громадян. Закони держави і приписи Церкви повинні узгоджуватись з природним правом людини, і бути спрямовані на благо суспільства.

Теорія природного права є важливим здобутком епохи Відродження і Нового часу, оскільки вона відображає спроби застосування законів природи і природних уявлень до осмислення проблем суспільно-політичного життя і самої людини. Розвиток цієї теорії цілком узгоджується як із дуалізмом філософії Нового часу, так і з її механістичним матеріалізмом та раціоналізмом. Елементи концепції природного права помітні вже у давньогрецьких та давньоримських стоїків, особливо ж у політичному вченні Арістотеля. У нові часи прихильниками цієї теорії були Ю. Ліпсій, Г. Гроцій, С. Пуфендорф, Т. Гоббс, Д. Локк та інші мислителі. Концепція природного права ґрунтується на визначенні рівності всіх людей від природи, утверджує право на життя, на забезпечення життєво важливих потреб кожної людини, а також її свободу у задоволенні цих потреб. Така концепція нині особливо актуальна для розуміння процесів демократизації й гуманізації, що можливі у правовій державі при домінуванні правових законів. Долучилися до розвитку теорії природного права і українські мислителі доби Відродження, особливо ж Станіслав Оріховський – Роксолан (1513-1566).

Про його внесок у розвиток теорії права взагалі, а природного права зокрема, є ґрунтовна праця зарубіжних, зокрема польських дослідників (І. Ліхтенштуль [1], В. Надольські [2]). Побічно до висвітлення філософських та суспільно-політичних поглядів С. Оріховського і зокрема проблеми природного права у його творах торкалися В. Литвинов [3: 243-249], Д. Вирський [4: 151-154], Р. Множинська [5: 68-93], М. Братасюк [6: 121-124]. В. Литвинов переклав з латинської мови доступні для дослідження твори та листи С. Оріховського [7: 6].

Мета статті полягає у висвітленні поглядів С. Оріховського на природне право як запоруку щасливого життя людини і держави на основі аналізу його праць, зокрема "Супліка до римського папи Юлія III про схвалення взятого шлюбу" та "Про закон целібату" [7: 164-266].

С. Оріховський належить до вчених потужної традиції осмислення природного права у європейській культурі, витоки якої виразно простежуються в античності, зокрема у філософсько-правовому вченні Арістотеля. Дорікаючи Сиріцію – папі, який прийняв "Закон про целібат" у промові та Тридентському соборі католицької церкви 1547 р., мислитель на цій традиції наголошує: "Адже ти знищив усе, що тільки міг, а саме: поєднання через довіру чоловіка з жінкою; але ти не зміг знищити природного права. Це давнє право, автором якого був сам Арістотель. Він сказав, що як матерія вимагає форми, так і жінка – чоловіка; як форма без матерії не може існувати, так і чоловік (і це цілком зрозуміло) не може жити без жінки" [7: 254].

Аналіз літературних джерел засвідчує, що поняття природного права можна трактуватися як у вузькому так і в широкому розумінні. У широкому його визначають як супутність принципів обов'язкового порядку, які мають значення у суспільстві незалежно від людської згоди та установлень, зокрема й позитивного права, тобто, мова йде про розумні й справедливі принципи поведінки і дії для всіх часів і народів.

У вузькому розумінні природне право визначається як принцип справедливості, що нібито впливає зі світового порядку природи речей та природи самої людини, відповідає вимогам співжиття. У такому визначенні допускається метафізичний висновок, що саме в природі (реальній дійсності) одвіку закладений розумний, поміркований світовий порядок, без цього припущення не можливо визначити, справедливим чи несправедливим є порядок співжиття людей. На цьому особливо наголошували римські стоїки, зокрема Ціцерон. М. Братасюк зазначає, що у його законах можна прочитати, що "існує істинний закон, а саме справедливий розум, який узгоджується з природою та живе в кожній людині – незмінний та вічний" [6: 114]. Ця ж авторка передає таке визначення природного права у Кодексі Юстиніана: "Природне право є таким, якому природа навчає всіх живих істот, адже право це є властивим не лише людському роду, а всім живим істотам... є загально визнаним" [6: 114]. До визначальних принципів природного права варто віднести наступні: повага до гідності людини, принципи добра, справедливості, свободи, особливої цінності людського життя, принцип первинності, тобто переваги права над законом, правової рівності, спільного блага тощо. Твори С. Оріховського свідчать, що саме таке, розуміння природного права, і його принципів, взяті з античності і розвинуті в атмосфері культури Відродження, стали основою трактування природного права українським мислителем.

Із листів та творів, що збереглися, відомо, що С. Оріховський написав спеціальну працю "Про природне право", яка, на жаль, досі не знайдена. Своє розуміння природного права і заснованої на ньому

правової держави мислитель викладає у роботах "Напучення польському королеві Сигізмунду Августу", "Життя і смерть Яна Тарновського", "Про турецьку загрозу". Особливо цінні думки щодо природних прав людини висвітлено у вже згаданих обширних працях "Станіслав Оріховський до римського папи Юлія III" і "Про закон целібату".

С. Оріховський переконаний, що природний розум є основою для щасливого життя і правителя, і підданих. Правитель від природи розумний, і це гарантує підданам спокійне існування: "Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий" [7: 34]. Але не кожна людина здатна правити державою, оскільки це є найважча справа. Владу може брати лише той, хто, на думку С. Оріховського, "за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але цього недостатньо. Треба іще, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою" [7: 35]. Отже, маючи від природи мудрість, кожен правитель повинен її поглиблювати й помножувати знання. Мудрість короля проявляється, насамперед, у тому, що він вважає себе обраним задля держави, яка "набагато шляхетніша і достойніша за короля". "А закон, коли він є душею і розумом держави, далеко кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон рівний з королем і навіть кращий, і набагато вищий за короля" [7: 42]. "Скажи, що у твоїй батьківщині править не людина, а закон", – звертається мислитель до Сигізмунда Августа, бажаючи застерегти від помилок молодого короля і забезпечити йому, а насамперед, собі як громадянину – підлеглому короля, вільне й спокійне життя. Верховенство закону є запорукою правової держави, якій гарантоване довге буття, а тирані, що не визнають закону, правлять дуже короткий час.

Держава, де і правитель, і підлеглі визнають верховенство закону, є справді вільною, і кожен громадянин дорожить цією свободою, готовий захищати таку державу добровільно. Звертаючись до шляхти у слові "Про турецьку загрозу", С. Оріховський нагадує, що поляки завжди долали могутніх ворогів, бо ними керувала любов до свободи. А справжню свободу "породжує такий державний лад, коли всі коряться праву, а воно, у свою чергу, не підвладне нікому. Тому ви й рівні між собою гідністю, та однаково вільні" [7: 75].

Могутність держави і авторитет короля значною мірою залежить від розсудливості правителя, яку як природний дар С. Оріховський ставить поряд з волею Божою. Цю думку особливо виразно він наголошує у промові на похороні короля Сигізмунда Старшого: "І якщо щось діється недобре або не до ладу, знай, що винна в тому не воля Божа, і не випадок, але брак справжнього розуму. Якщо його немає у сеймах, справи наші занепадають і хиріють" [7: 140-141]. Велич померлого короля С. Оріховський вбачає в тому, що він був справедливий, дотримував природної рівності всіх людей, а його закони були законами свободи, гідності й величі, і правила такі закони, а не король. Сигізмунд Старший був тлумачем законів, їх заступником, вони служили для спільного блага, бо ґрунтувались на природному праві. Король ставився до всіх однаково, бо вважав, що у вільній державі будь-яка думка має бути вільною, навіть неприхильна до влади [7: 148-159].

Найвиразніше трактування природного права людини прослідковуємо у тих працях, де С. Оріховський змушений захищати свій шлюб. Одружившись, він наразився на спротив Церкви, яка вимагала безшлюбності духовенства на основі закону про целібат, встановленого папою Сиріцієм (385-398). Його шлюб, схвалений багатьма громадянами, зазнає переслідувань з боку фанатичних церковників ("намісників папи в Русі"), які "касують святі шлюби: смертю, вигнанням, кайданами і штрафами". С. Оріховський не відчуває жодної провини, не страждає його сумління, адже він не вчинив нічого протиприродного: "... дозволь мати дружину, – звертається він до папи Юлія III, – яку пошлюбив згідно із законом природи і приписом якої дозволено одружуватися так само, як дозволено народжуватися, чи жити" [7: 164]. Нехтування природою, невизнання природного права і дії проти природних людських почуттів викликають зневагу людей і до папи, і до самої Церкви, – переконаний С. Оріховський. Він нагадує Юлію III, що його попередники-понтифіки, зневажаючи природні права, виставили Церкву "на посміх людям", адже "правили нами не за законами спільної природи, а за жорстокими своїми едиктами та інтердиктами, дослухаючись яких, немов прирікали себе на Содом і Гомору. Бо через едикти не дослухаємося до природи і Бога не шануємо" [7: 167].

Отже, головним підґрунтям звертання до папи про дозвіл одружитися мислитель виставляє одвічну людську природу, сотворену Богом, і йти проти природи означає топтати та ігнорувати Божий закон. Він впевнений, що "лише нечестива людина може видати декреталії, які забороняють священникам одружуватись, дозволяючи водночас позашлюбне життя з жінкою" [7: 168]. На цю думку його наштовхує детальний аналіз декретів папи стосовно целібату, який забороняючи шлюб, водночас сприяє примноженню розпусти, як це було в Стародавньому Римі. Додамо, що переконують у цьому донині все частіше викривані випадки педофілії та інших злочинів проти природи людини у середовищі служителів Церкви. С. Оріховський ще у свою епоху застерігав проти такого зла й наруги над природою. Він твердить, що закон целібату відвертає численних вірних від латинського обряду, коли "священникам латинців не дозволено мати дружин, і вони живуть безчесно" [7: 169], тому люди грецького віросповідання не сприймають обряду латинського. Про себе С. Оріховський пише, що він родом "із скітського племені, рутенського народу". Цей народ тримається релігії грецького обряду, бо мав до

латинського обряду крайню відразу. Священником він став на вимогу батька, але присяги целібату при свяченні не давав. Одружився, щоб продовжити свій рід, оскільки одружений брат бездітний. Отже, "те, що у згоді з найвищою вірою і законом природи ми з дружиною вчинили, повинно мати силу", – переконує С. Оріховський, тим більше, що він відмовився від сану священника, передавши службу іншому. Він запевняє, що природний потяг змушує молоду людину до співжиття з жінкою, знає це з власного досвіду, навіть описує фізіологічні подробиці потреби шлюбу. Життя поза шлюбом вважає ганебним, тому просить папу утвердити шлюб: "Нехай стану чесним лицарем (а без дружини не зможу) і хай смертний вічно житиму у безсмертній спадковості роду. Нехай від ганебного життя перейду до життя за приписом природи, до якого розпусники і перелюбники ніколи не прийдуть" [7: 171].

Життя без шлюбу не лише веде до розпусти, а й суперечить закону природи та священним законам. С. Оріховський наводить низку цитат із "божественних настанов" апостола Павла, які суголосні з природним правом одруження. Він переконаний, що життя у шлюбі всупереч целібату згідне з природою і є меншим злом, ніж розпуста і перелюбство, до яких вдаються ті, хто дотримуються целібату. Такі люди лише симулюють цнотливість. Він твердить, що не можна декрети про целібат вважати універсальними законами церкви: "Так нібито може існувати універсальна церква, яка виступає проти Бога і природи і видає закони, супротивні тим, що їх ми дістали від творця всіх речей – природи. А вона, створивши нас такими, нічого іншого не потребує і не велить, окрім того, щоб ми одружувались і законно продовжували свій рід" [7: 173].

Захищаючи природне право, він підносить природу до рівня творця і її закони вважає такими ж непорушними, як і закони Божі. Природним є "потяг до породження", тобто статевий потяг, отже не можна називати нечесними прагнення одружуватись, оскільки шлюб відповідає законам природи, і тому є священним, а "правдива і непорушна Церква Христа ніколи не відступає від природи і слова Божого..." [7: 174], і "не мають такого права понтифіки, аби запроваджувати в Церкві Божій закони, супротивні вченню Бога і законам природи" [7: 175].

Як вагомий аргумент на свій захист С. Оріховський цитує слова з Біблії, де Бог благословив чоловіка і жінку розмножуватися, і ці слова стосуються всіх людей. Священик також є людиною, отже, "у ньому залишається цілісна і незмінна натура, здатна до спороджування. Та сама, що й у інших людей" [7: 177]. Хто зневажає цю природу, той зневажає Бога, бо "дозволити гинути тому, що Бог дав для продовження роду, є злочином і нечесним учинком... Отже, коли природа за божественною вказівкою приводить нас до шлюбу, хай буде визнано, що одруження є святим і в кліриків, і в поганів. І хай не буде заперечень щодо нашого шлюбу, – щоб земля не проковтнула зневажальників живими, як колись Содом і Гомору, бо вони безбожно зневажають природу як матір, а Бога як батька і злочинно борються супроти її настанов" [7: 178]. Папа є лише сторожем законів природи і Бога, тому справедливо проти нього виступити і відійти від очолюваної ним церкви, якщо він видає декрети, що суперечать законам Бога і природному праву, – вважає С. Оріховський. Подібні декрети папи не лише відлякують людей, а й призведуть до занепаду Риму. Оскільки викликають ненависть до нього і до самої Церкви. Щоб запобігти такому нещастю, мислитель радить папі Юлію III: "Передусім, ти мусиш визнати і прийняти непорушними в Римі такі два принципи: по-перше – природне право; по-друге – божественний закон. І до цих двох, немов до якоїсь певної норми, всю церкву скеровуй" [7: 192].

Обстоюючи природне право людини на продовження роду, як це освячено Богом, мислитель різко викриває блуд і збочення, які панують серед служителів латинського обряду, що донині актуальне: "У них чоловіки з чоловіками ганьбу чинять; у них всі парохії, пребенди і канонії переповнені розпусниками, перелюбниками, а також байстрюками. Одне слово, маємо майже стільки будинків розпусти, скільки помешкань священників" [7: 180]. І це є наслідки целібату, силою декрету запровадженого в Іспанії Сиріцієм, в Германії Гільдебрантом, у Латинській церкві Александром третім всупереч волі Христа. Вельми цікавими видаються слова С. Оріховського, спрямовані на виправдання всіх народів, які не прийняли латинський обряд і не визнали верховенства папи. Хто наважиться засуджувати греків, антіохійців, александрійців (йдеться про патріархати православної Церкви), "або германців і моїх рутенців?" – пафосно запитує мислитель і пояснює, що вони "чесне життя і скромні звичаї протиставили не авторитетові, а розпусті, яка через симуляцію послуху привела б нас до непослуху Богові і природі" [7: 180]. Він виправдовує відхід від Риму тим, що народи воліли покинути папу, ніж чесне життя, віддавали перевагу законам Бога і природи перед законами папи. Звичайно, не могли сподобатися папі й такі різкі закиди, що папа, "на місці Бога сидячи, не соромився говорити відверто проти Бога і висловлювати думки, супротивні Божим заповідям" [7: 180]. У пафосному обстоюванні природного права людини С. Оріховський зайшов надто далеко, його публіцистичний талант заглибився у "святая-святых" католицької Церкви, піднявся до критики самого папи і його найближчого оточення, що не могло минути безкарно. Супліка до папи Юлія III про визнання шлюбу як відповідного природі людини перетворилася на документ-звинувачення папства і всіх служителів культу латинського обряду у відступництві від Бога та природних законів. Впевнений у вищості й несибності природного права людини, полеміст звинувачує папу, що декретом про целібат, папа зробив людину

безсилою і протиставив праву природи: "Ми стали найнікчемнішими не лише серед двоногих, а й серед четвероногих. Бо тварини знають своє походження, знають свою стать. А в нас усе це безнадійно заплутане і дуже непевне" [7: 181]. Нехтування природним правом призведе до занепаду Риму, оскільки від нього відступлять багато народів, може відійти навіть Польща, – вважає С. Оріховський, адже там король підкоряється правовому закону. Полеміст вважає що почувати себе захищеним можна лише у такій державі, де закон не дозволяє переступати природне право людини на свободу вибору способу життя. На основі такого переконання він вдається до відвертої погрози: "Інакше ніякого послуху від нас не будеш мати, бо ти всупереч законам природи живеш і всупереч настановам Божим правиш" [7: 194].

Свої прохання до папи мислитель підтверджує прикладом Христа, який дбав про кожную людину, "заставивши 99 овець, мене, заблуканця, в пустелі відшукав і на плечах до кошари приніс", отже, для церкви і її пастиря дорогий кожен вірний, навіть "рутенець-варвар" [7: 195]. У обширній промові на соборі проти Сиріція "Про закон целібату" С. Оріховський детально аналізує не лише декрет папи, а наводить численні свідчення з Біблії як закони Господні, свідчення Соломона, Малахії, послання апостола Павла, які спростовують ганебний, на його погляд закон Сиріція.

Ще ганебнішим вважає полеміст дозвіл папи Сиріція на позашлюбне життя, який називає "Закон про коханку". У "Промові" він детально коментує цей "Закон", окремі його положення, вважаючи його не лише ганебним для людини-християнина, а й протиприродним та вельми дорогим задоволенням. "Наша природа, уникаючи розпусу, вимагає від нас свого права і таким ось падінням та загоном невинних людей [не] дає змоги приховати те, що коїться проти її волі негідно та нечесно" [7: 256].

Отже, у спадщині українського гуманіста С. Оріховського поставлена актуальна у всі часи проблема подолання свавілля (неправа) як заперечення природних прав людини, порушення принципу формальної рівності людей у свободі та справедливості. Цю проблему він пов'язав із філософсько-правовими проблемами походження держави, розмежування права і закону (декрету), верховенства правового (справедливого) закону в державі, підкорення королівської влади законові, а також поваги правителя – до природних прав його підлеглих і їх захисту.

Окремо можна виділити чітко визначену С. Оріховським актуальну донині в Україні проблему захисту народом свого природного права на національну ідентичність, проблему обмеження і подолання громадянами неправа (свавілля) чи правителя, чи Церкви у державі. Мислитель, хоча й не користується цим поняттям, ставить проблему правової держави, де влада правителя обмежена законом, де панує принцип справедливості і дотримання природного права на спільне благо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Lichtensztul Y. Poglady filozoficzno-prawne Stanislaw Orzechowskiego / Y. Lichtensztul. – Warszawa, 1939. – 234 s.
2. Nadolski B. Yezyk filozoficzny "Policiyi" / B. Nadolski. – Lwow, 1938. – 185 s.
3. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття / В. Литвинов. – Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2000. – 472 с.
4. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель / Д. Вирський. – Кременчук: Видавництво Кременчуцького політехнічного університету, 2001. – 215 с.
5. Множинська Р. Релігійно-філософські погляди Станіслава Оріховського / Р. Множинська. – К.: Наукова думка, 2007. – 150 с.
6. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права / М. Патеї-Братасюк. – К.: 2010. – 394 с.
7. Оріховський С. Твори / С. Оріховський; [пер. з лат. та старопольської мов В. Литвинова]. – К.: Дніпро, 2004. – 669 с.
8. Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія). – У 2-х част. – Част. 1. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 23–421.

Матеріал надійшов до редакції 03.06. 2011 р.

Хвойницька Х. М. Трактуння естественного права в наследстве Станіслава Ореховского.

Рассматривается концепция естественного права украинского гуманиста Станіслава Ореховского. С этим понятием он связывает мудрое и справедливое правление, верховенство закона, заботу правителя государства о соблюдении справедливости в отношении граждан. Законы государства и предписания Церкви должны согласовываться с естественным правом человека, и быть направлены на благо общества.

Khvoynitska K. M. The Interpretation of Natural Law in Stanislaw Orzechowski's Heritage.

The natural law concept of the Ukrainian humanist Stanislaw Orzechowski is considered. With this concept he connects the wise and just government, the rule of law, the state governor's concern dealing with the justice adherence concerning the citizens. The state laws and Church regulations must correspond to the natural human right, and be directed on the society's benefit.